

10.00.00.ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10.00.00.ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10.00.00.PHILOLOGICAL SCIENCES

10.01.03.АДАБИЁТИ МАРДУМИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ
10.01.03.ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10.01.03.LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

ТДУ 002.4

DOI:10.51844-2077-4990-2022-1-44-52

ЧАШМАНДОЗЕ *Мирзоюнус Матлуба, д.и.ф., профессор; Аъзамов*
БА НАЗАРИЯ ВА РАВИШҲОИ *Субҳонҷон Баҳромҷонович, н.и.ф., дотсенти кафедраи*
МАРҲАЛАБАНДИИ АДАБИЁТИ *адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи*
ТОҶИК ДАР ЗАМОНИ НАВ *акад.Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)*

К ВОПРОСУ *Мирзоюнус Матлуба, д.ф.н., профессор; Азамов*
О ТЕОРИИ И ПРИНЦИПАХ *Субҳонҷон Баҳромҷонович, к.ф.н., доцент кафедры*
ПЕРИОДИЗАЦИИ ТАДЖИКСКОЙ *современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ имени*
ЛИТЕРАТУРЫ *акад.Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*
В НОВОЕ ВРЕМЯ

A SHORT *Mirzoyunys Matluba, Dr. of Philology, Professor, E-*
GLANCE ON THEORY AND *mail:matluba.khojaeva@gmail.com; Azamov Subhonjon*
PRINCIPLES OF STAGING *Bahromjonovich, candidate of philological sciences, Associate*
TAJIK LITERATURE *Professor of the department modern Tajik literature under*
IN NEW PERIOD *the SEI “KhSU named after acad.*
B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail:subhonazamzod@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: даврабандӣ, таърихи адабиёти тоҷикӣ, давраи нав, консепсия, фаҳмиши зебошинохтӣ

Мақола ба масъалаи даврабандии адабиёти тоҷикӣ дар замони нав тахсис ёфтааст. Муаллифон тамоми маводи марбут ба ин масъаларо ба доираи таҳқиқ кашида, дастовард ва нақси даврабандиҳои замони муосирро баррасӣ намудаанд. Дар мақола диду фаҳмиши устод С.Айнӣ, адабиётшиносон Х.Мирзозода, И.С.Брагинский, М.Шукуров (М.Шакурӣ), Х.Шарипова, Р.Мусулмонқулов, А.Сайфуллоев, А.Сатторзода, М.Раҷабӣ, Х.Асозода, А.Маҳмадаминов, А.Набавӣ, А.Давронов, Ҷ.Ҳамроев, И.Бечка, А.Шеърдӯст мавриди андеши қарор гирифтаанд. Муаллифон дар поёни мақола пешниҳоди худро оид ба даврабандӣ шарҳ дода, дар қанори он зарурати қорқарди нави консепсияи ягонаи арзишдоварию адабиёти бадеиро барои таълифи таърихи адабиёти навини тоҷикӣ таъкид намудаанд.

Ключевые слова: периодизация, история таджикской литературы, новое время, концепция, эстетическое восприятие

Статья посвящена вопросам периодизации таджикской литературы в новое время. Авторы статьи привлекают к анализу все материалы, связанные с этим вопросом, и указывают на достоинства и недостатки имеющихся периодизаций. В статье речь идет о точке зрения С.Айни, Х.Мирзозода, И.С.Брагинского, М.Шукурова (М.Шакури), Х.Шарифзода, Р.Мусулмонкулова, А.Сайфуллаева, А.Сатторзода, М.Раҷаби, Х.Асозода, А.Маҳмадаминова, А.Набави, А.Давронова, Дж.Хамроева, А.Шеърдуста, И.Бечки и других исследователей относительно данного вопроса. Подытоживая имеющиеся рассуждения, авторы разъясняют принципы своей периодизации, а для написания истории новой таджикской литературы предлагают выработать не только периодизацию, но и единую концепцию оценки литературных произведений.

Key words: periodization, history of Tajik literature, modern times, concept, aesthetic perception

The article dwells on the issues beset with periodization of Tajik literature in modern times. The authors of the article involve in the analysis all materials related to this issue and point out the advantages and disadvantages of the existing periodization. The article deals with the point of view of S. Ayni, H. Mirzozoda, I.S. Braginskiy, M. Shukurov (M. Shakuri), H. Sharifzoda, R. Musulmonkulov, A. Sayfulluev, A. Sattorzoda, M. Rajabi, H. Asozoda, A. Mahmadaminov, A. Nabavi, A. Davronov, J. Khamroev, A. Sherdust, I. Bechka and other researchers on this issue. In summary, the authors explain the principles of their periodization, and in order to write the history of new Tajik literature, they propose to develop not only periodization, but also a unified concept of evaluation of literary productions.

Ҳамаи муҳаққиқоне, ки даст ба корҳои бунёдии шинохти адабиёт задаанд, ноғузир бо масъалаи даврабандии адабиёт рӯ ба рӯ омадаанд. Ҳини тархрезии барнома ва таълифи китобҳои таърихи адабиёт ин масъала аввалдараҷа аст. Ҳар пажӯҳишгар вобаста ба фаҳмиши худ ин масъаларо баррасӣ мекунад. Усул, равиш ва меъёрҳои шинохти адабиёт ва таърихи адабиёт дар ҷаҳон ба тариқи гуногун сурат гирифтааст. Ихтилоф ҳатто дар миёни намоёндогони як адабиёт низ ҷой дорад. Муаллифони китобҳои таърихи адабиёт дар асарҳои худ аз равишҳои гуногуни даврабандӣ истифода намудаанд, ки ноҳамгирӣ ва ихтилофи усули онҳоро дар фаҳмиши адабиёт инъикос менамояд. Вобаста ба ин панҷ навъи даврабандӣ сурат гирифтааст, ки иборат аз чунин равишҳост:

Даврабандии адабиёт бар асоси ҳонадонҳои фармонраво;

Даврабандии адабиёт бар асоси сабақати замон;

Даврабандии адабиёт бар асоси навъ ё жанр, сабақ ва мактабҳои адабӣ;

Даврабандии адабиёт бар асоси рӯйдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ;

Даврабандии адабиёт бар асоси давраҳои оми таърихӣ (19, с. 172; 20, с. 10).

Дар адабиётшиносии имрӯзи тоҷик профессор Абдунабӣ Сатторзода, ки оид ба масъалаи даврабандии адабиёт ва равишҳои он зиёд ба андеша рафта, пас аз таҳлили амиқи фаъолияти адабиётшиносон ва таърихи адабиётшиногон, дастовард ва нақси равишҳои қори онон ба натиҷае расидааст, ки марҳалаҳои адабиёт бо биниши зебоишинохтӣ, бо диди эстетикӣ халқ вобастаанд ва маҳз бар ҳамин асос даврабандии адабиёт бояд сурат бигирад, то фарқи сифатӣ миёни давраҳо яқин гардад. “Маншаи ҳамаи дигаргуниҳо дар муҳтавои ғоявӣ ва шакли бозтоби ҳунари дар адабиёт, вучуди таҳаввул ва татаввур дар диди эстетикӣ (биниши ҳунарии) офаришгарони давраи мушаххас, яъне таҳаввул ва татаввур дар тарз ва тариқи дарки бадеии инсон, ҷомеа ва табиат ва, ба як суҳан, воқеиятҳои айни ва зеҳнӣ мебошад” [18,с.12].

То имрӯз кӯшиши зиёди даврабандии адабиёт сурат гирифта, дар адабиёти тоҷики то замони нав ахиран тарҳи зерин пешниҳод шудааст:

Адабиёти давраи бостон, арабизабон ва асрҳои VIII-IX ё марҳалаи аввали ташаккули адабиёти тоҷикӣ;

Адабиёти тоҷикӣ дар асрҳои X ва нимаи аввали асри XI ё марҳалаи дувуми ташаккули он;

Адабиёти тоҷикӣ дар нимаи дувуми асри XI ва XII ё давраи имтизочи шеърӣ хирад ва эҳсос;

Адабиёти тоҷикӣ дар асрҳои XIII ва XIV ё давраи рушди осори ғиноӣ ва ҳичо;

Адабиёти тоҷикӣ дар асри XV ё давраи Бозгашти адабӣ;

Адабиёти тоҷикӣ дар охири асрҳои миёна ва давраи чадид (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) [20,с.23].

Чунин ба назар мерасад, ки даврабандии таърихи адабиёт ва нақди адабии замони муосир низ аз муҳимтарин вазифаҳои илмӣ аст. Он бояд ба таври илмӣ ва усулӣ сурат гирад. Гарчанде зоҳиран ба назар мерасад, ки донишмандон дар ин масъала амиқан баҳс накардаанд, аммо кӯшиши таъйини даврабандии нақди адабии замони муосир имрӯз ҷой дорад. Дар осори илмӣ имрӯза кӯшиши муайян кардани давраҳои адабиёт ва нақди адабӣ ба назар мерасад.

Нахустин кӯшиши даврабандии таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар аҳди нав бар асоси “аҳволи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳар асру омон” дар тазкираи Садриддин Айни “Намунаи адабиёти тоҷик” (Маскав, 1926) сурат гирифтааст. Дар як фасли ҷудогонаи китоби профессор А. Маҳмадаминов “Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ” (Душанбе, 1998) “масъалаи марзбандии таърихи адабиёт дар ҳамбастагӣ бо муҳимтарин ҷараёнҳои таърихиву адабӣ” бо таъки ба кӯшишҳои С. Айни дар тазкираи мазкур арзёбӣ шудааст (ниг.: 7). Аз ин пеш, ҳарчанд дар тазкираи дигар “Намунаи адабиёти Эрон”-и профессор Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ низ қазияи даврабандӣ бевосита сурат наёфта, аммо маводи таърихи адабиёт дар он бар асоси “пайдарпайии хонаводагии ҳокимиятҳо” тархрезӣ шуда будааст.

Аз дигар даврабандии таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ кӯшишҳои адабиётшиносии тоҷикро дар сарсухани китоби “Намунаҳои адабиёти тоҷик” (1940) метавон ёд кард, ки дар концепсиясозии он саҳми С. Айни ва И. С. Брагинский барҷаста аст. Дар китоби мазкур адабиёти тоҷик бо таъки ба меъёрҳои иҷтимоӣ “ба ду давраи асосии тараққӣ” ҷудо шудааст:

“1. Этапи тоқтябр – давраи ҳукмронии муносибатҳои феодалӣ;

2. Этапи баъд аз октябр – дар бораи мубориза барои барқарор намудани муносибатҳои сотсиалистӣ ва ғалабаи сотсиализм дар Тоҷикистон” (12, с. XIII).

Баробари ин ҳудуди марҳалаи тоқтябрии адабиёти тоҷик аз ҷиҳати замон ва макон низ муайян шудааст. Ин усули даврабандӣ дар сарсухани нашри русии маҷмӯа – “Антология таҷикской поэзии” (Москва, 1951) низ бозгӯ шудааст.

Яке аз аввалин адабиётшиносоне, ки ба таври усулӣ ва чудогона ба баррасии ин масъалаи хеле муҳим пардохтааст, И. С. Брагинский аст ва ӯ ҳам дар мақолаҳои алоҳида – «Доир ба масъалаи ба давраҳо тақсими қардани таърихи адабиёти тоҷик», «Дар иртибот ба масъалаи даврабандии таърихи адабиёти форсӣ ва тоҷикӣ», «Дар бораи ҳудуди даврабандӣ дар адабиёти Шарқ», «Назаре дар даврабандии адабиёти классикии форсӣ ва тоҷикӣ» (дар ҳамдастӣ бо А. Н. Болдырев) ва ҳам дар китоби «Очерки из истории таджикской литературы» оид ба марҳалаҳои адабиёти замони шӯравӣ низ изҳори назар намудааст [5, с. 437]. Дар ин китоб ӯ се давраи асосии инкишофи адабиёти шӯравиро ном гирифтааст: тодavraичангӣ (1929-1941), давраи чанг (1941-1945) ва баъдичангӣ – 1945 то имрӯз (замони чопи китоб дар назар аст – 1956).

Дар китоби «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» (1956-1957), чунонки аз муқаддима бармеояд, тақсимо аз рӯи принципи даврабандии таърихи халқи тоҷик ба мушоҳида омад:

Адабиёти советии тоҷик дар давраи ғалабаи Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр ва устувор гардидани ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон (1917-1929);

Адабиёти советии тоҷик дар солҳои панҷсолаҳои пеш аз чанг (1930-1941);

Адабиёти советии тоҷик дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945);

Адабиёти советии тоҷик дар давраҳои пас аз чанг (13-И, с. 31).

Тақсимо аз рӯи воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоии таърихи ҷомеа, замон ва тибқи даврабандии адабиёти советӣ тақрибан дар ҳамаи китобҳои таърихи адабиёти советии тоҷик ба ҳам монанд сурат гирифта буд.

Аз диди мо кӯшиши дигари даврабандии адабиёти тоҷик солҳои 60-70-уми садаи бист бо китоби шашҷилдаи «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо» ба миён омадааст. Ҳарчанд, чуноне аз унвони пажӯҳиши дастҷамъии олимони бармеояд, дар мавриди адабиёти шӯравии тоҷик таҳқиқ аввалин маротиба аз рӯи инкишофи жанр ва мавзӯ сурат ёфта ва дар «Таърихи адабиёти советии тоҷик» «таҷқиқи илмӣ аз рӯи жанрҳои чудогона» ба анҷом расидааст, аммо боз ҳам «дар доираи ҳар яке аз давраҳои инкишофи адабиёти сурат гирифт»-ааст [17, с.7]. Инчунин матлаби муҳим дар мақолаи назариясози маъруфи таърихи адабиёти нав Муҳаммадҷон Шуқуров «Якумин «Таърихи адабиёти советии тоҷик» [24, с.15] низ хеле равшан тафсир шудааст: «Чаро лозим омад, ки таърихи адабиёт ба воситаи аз назар гузаронидани инкишофи жанрҳои алоҳида ба вучуд оварда шавад? Ин зарурат аз махсусияти инкишофи таърихии адабиёти тоҷик пеш омад», – навиштааст номбурда. Бояд ин нуктаро низ афзуд, ки дар чунин таҷрибаи адабиётшиносии тоҷик методологияи таҳқиқ ва дастоварди назаррасии назарии адабиётшиносии русӣ манбаи муҳим будааст. Дар натиҷа тарҳи хоси даврабандии таърихи адабиёти замони нав дар ҷаҳон ҷилди нашршудаи ин асар чунин шакл ёфтааст:

Ҷилди 1 – Назму насри солҳои 20-ум;

Ҷилди 2 – Насри солҳои 30-юм;

Ҷилди 4 – Насри солҳои 1945-1974;

Ҷилди 6 – Адабиёти бачагона.

(ду ҷилди асар – 3 ва 5 ба нашр нарасидаанд).

Яке аз ибтикороти ҷолиби таваҷҷуҳи адабиётшиносии тоҷик дар солҳои 80-уми садаи бист падида овардани тарҳи нави таърихи адабиёти тоҷик дар даҳ ҷилд будааст, ки бояд ҷаҳон ҷилди он (ҷилдҳои 7-10) бо фарорафти давраҳои адабиёти ба адабиёти аҳди шӯравии тоҷик ихтисос меёфт. Ба андешаи М. Шақурӣ, навазарӣ ва биниши тозаи танқидӣ сабаби аз ҷоп бозмондани «Таърихи адабиёти тоҷик» (ҷилдҳои 7-10) ва китоби дучилдаи «Таърихи адабиёти шӯравии тоҷикӣ» дар ҳамкорӣ бо олимони Институти адабиёти ҷаҳонии ба номи Горкий гардид, зеро дар ҷомеа зарурати нигоҳи нав ба таърихи адабиёт ба вучуд омад. Ӯ қомилан дуруст мешуморад, ки зимни таълифи аксари асарҳои таърихи адабиёти замони шӯравӣ «адабиётшиносӣ дар банди идеологияву психологияи овони фармонфармоиву зӯрварӣ ва қасодӣ буд» [21, с.12].

Дарки амиқи чунин амр бархе муҳаққиқонро барои баррасии нави даврабандии адабиёти берун аз чунин қолаб ҳам раҳнамун шудааст. Аз аввалин муҳаққиқоне, ки баъди бозсозӣ дар аввали солҳои 90-уми садаи гузашта махсусан оид ба даврабандии адабиёти муосири тоҷик изҳори назар намудааст, адабиётшиноси варзида Раҳим Мусулмонқулов буд, ки дар мақолаи «Марҳалаҳои адабиёти навини тоҷик», аввалан, давраҳои адабиёти шӯравии тоҷик ва нақди адабии онро дар асарҳои муаллифони китобҳои таърихи адабиёт дар маҷмӯъ ба чунин сурат овардааст:

Солҳои 1920-1929 – марҳалаи сохтмони Ҷумҳурии Шӯравии сӯсиёлистии Тоҷикистон

Солҳои 1930-1940 – марҳалаи сохтмони сотсиализм дар Иттиҳоди Шӯравӣ; давраи «ғалабаи пурраи сотсиализм дар мамлакат».

Солҳои 1941-1945 – солҳои Чанги бузурги Ватанӣ.

Солҳои 1945-1960 – давраи барқарор кардани хочагии халқ; давраи «ғалабаи қатъии сотсиализм дар мамлакат».

Солҳои 1960-1985 – марҳалаи «сотсиализми мутаракқӣ, ки ҳоло давраи руқуд» ва қарахтӣ номида мешавад.

Аз Анҷумани ХХУ11 ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ ин тараф – марҳалаи бозсозӣ [9, с. 6].

Бунёди ин даврабандӣ, чӣ хеле ки ба мушоҳида мерасад, бар тарҳи он даврабандие аст, ки дар китоби «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» ба миён омада буд.

Ин донишманд он замон бо тақозои бозсозӣ ва таҷдиди назар ба масъалаҳои ҳалталаби адабиётшиносӣ оид ба аслу моҳият ва ҷавҳари «даврабандии адабиёти навини тоҷик» – ин муаммои мубрами таҳқиқӣ низ ба изҳори назар пардохта, дар натиҷаи баррасии иҷмолии адабиёти аҳди нав, бозгӯи кӯшишҳои қолабшикани адибон як навъ даврабандии навинеро иборат аз ҷаҳор марҳала пешниҳод карда буд:

Солҳои 1900-1920 – марҳалаи гузориши таҳкурсии адабиёти навин;

Солҳои 1920-охири солҳои 50-ум – марҳалаи таҳаввули адабиёти реалистии тоҷик;

Солҳои охири 50-ум то нимаи солҳои 80-ум;

Аз нимаи солҳои 80-ум ин тараф – марҳалаи рушди адабиёти ҳақиқии ҳаётӣ [9, с. 6].

Чунин даврабандӣ «аз рӯи марҳалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ таърихи ҷомеаи мо сурат баста», муҳаққиқ ба он назар аст, ки шояд марҳалаҳои севуму чорум бо сабаби ҷиддӣ набудани мушаххасоташон як марҳала пиндошта шаванд. Муҳимтарин ибтиқоре, ки Р. Мусулмонкулов низ ба миён ниҳодааст, ба даврабандии адабиёти ин давра шомил кардани «адабиёти то инқилоби халқии Бухоро» низ буд, ки «заминаи бевоситаи адабиёти советии тоҷик доништа шудааст» [9, с. 6].

Ин андеша дар мақолаи адабиётшиноси варзида Худой Шарифов барои ҷилди аввали «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (1988) низ ҷойгоҳи ҳосе дорад, ки оғози давраи нави рушди адабиёти аҳди нав нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX нишон дода шудааст [22, с. 85]. Дар робита ба ин нуқтаи муҳим аз як интиқоди барҳақу ҷолиби диққати профессор Атахон Сайфуллоев метавон ёдовар шуд, ки китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо»-ро ба хотири сарфи назар кардани «адабиёти маорифпарварӣ чун яке аз сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули адабиёти муосири тоҷик» интиқод кардааст. Ин дар ҳолест, ки муаллифи бахши насри ин китоб худи номбурда маҳсуб мешуд: «Ҳатто эҷодиёти С. Айнӣ то инқилоби октябр мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст, чӣ ҷойи гап оид ба осори дигар адибоне, ки дар ҷадидӣ бадном шуда буданд» [16, с. 117].

Дар рисолаи адабиётшинос ва мунаққид Маъруф Рачабӣ «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ» (1997) ҳаллу фасли ин қазия бевосита сурат нагирифта бошад ҳам, кӯшиши арзёбии вежаҳои давраҳои гуногуни таърихи адабиётшиносӣ ва танқиди адабии тоҷикӣ дар фосилаи солҳои 1920-1954, яъне зиёда аз се даҳсолаи нимаи аввали қарни XX равшан ба назар мерасад: 1920-1929; 1930-1937; 1938-1945; 1946-1954. Маълум аст, ки ин адабиётшинос дар бозгӯи ҷанд давраи таърихи танқид хеле бо ҷузъиёт наздик омадани шудааст (ниг.: 15).

Адабиётшиносон Абдуҳолиқ Набавӣ ва Абдували Давронов низ аз иқдоми даврабандӣ пай гирифта, дар мақолаи «Аз таърихи таҳаввули нақди адабии тоҷик» (2003) тамоми раванди нақди адабии тоҷикро аз солҳои 20-80-ум то ба имрӯз ба се марҳалаи кулӣ тақсим кардаанд:

Аз оғози солҳои 20-ум то аввали солҳои 50-ум;

Солҳои 60-80-ум;

Аз соли 1985 ба ин ҷониб – марҳалаи сифатан тоза ва эҳёи дигарбора дар таърихи нақд [11, с. 64].

Чи хеле ки равшан мешавад, ин даврабандии адабӣ ба марҳаласозии Р. Мусулмонкулов шабоҳати наздик дорад. Тафовут танҳо дар он аст, ки ин донишмандон марҳалаи аввали даврабандии Р. Мусулмонкуловро сарфи назар кардаанд.

Аз сабаби он ки вазъи нақди адабӣ ва адабиёти замони шӯравӣ бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҷорабиниҳои сиёсӣ вақт вобаста буд, қариб тамоми муҳаққиқон даврабандиро ба асоси фаҳмиши нисбатан воқеии моҳияти дигаргуниҳо дар нақди адабӣ ба ҳисоб овардаанд. Дар ҷаҳандозии онҳо нақди адабии солҳои 20-30, 30-40, 40-50, 60-80-уми садаи бист вежагии ҷолиб дорад.

Даврабандии адабии давраи нав дар китоби профессор Худойназар Асозода «Адабиёти тоҷик дар садаи XX» (Душанбе, 1999) низ ба аслу сиришти эҷодӣ ва моҳияти рӯйдодҳои адабии ин давра нисбатан созор аст. Тибқи он адабиёти навини тоҷик аз оғоз то имрӯз ба се давраи куллии мушаххас тақсим шудааст:

Адабиёти поёни қарни XIX ва ибтидои асри XX;

Марҳалаҳои инкишофи адабиёти шӯравии форсии тоҷикӣ, ки аз ду зердавра иборат аст: солҳои 1924-1960; адабиёти солҳои 60-80-ум;

Марҳалаи рушди адабиёти ҳақиқии мардумӣ (ниг.: 2).

Дар такмили китоби «Адабиёти тоҷик дар садаи XX» – «Таърихи адабиёти тоҷик» (2014) профессор Х. Асозода бо таъя ба навиштаи М. Шакурӣ, ки «дар қарни бист адабиёт аз беҳу реша дигар шуд» [21, с.399], бо назардошти тағйироти адабиёт ва «мавзӯи адабӣ ба эътибори умумият: ватан, миллат, дин ва маориф» се марҳалаи адабиёти тоҷикро чунин ном додааст:

1. Адабиёти маорифпарварӣ ва ҷадидия, ки дар поёни қарни XIX оғоз гирифта, то солҳои бистуми қарни XX идома ёфтааст.

2. Адабиёти шӯравӣ – нимаи дувуми солҳои 20-ум то поёни солҳои 80-уми қарни XX.

3. Адабиёти давраи истиқлол – ибтидои солҳои 90-уми қарни XX то даҳ-понздаҳ соли қарни XXI.

Профессор Х. Асозода бар иловаи ин се давра таъкид кардааст, ки адабиёти давраи шӯравии тоҷик бо назардошти моҳияти он ба ду давра ҷудо мешавад:

1. Аз нимаи дувуми солҳои 20-ум то нимаи солҳои 50-ум;

2. Аз нимаи дувуми солҳои 50-ум то поёни солҳои 80-ум (ниг.: 3).

Чунон ки ба мушоҳида мерасад, андешаву назари пажӯҳанда дар мавриди даврабандии адабиёт аз охири солҳои 90-ум то нашри китоби дувум такмил ёфта, даврабандӣ ҳамон боқӣ монда, аммо номи давраҳо мушаххастар ва саҳеҳтар ифода ёфтаанд. Лекин дар мундариҷаи китоби дувум дар фаслҳои севуму чаҳорум назм ва насри солҳои 60-90-ум ҷой ёфта, ба фасли панҷум адабиёти тоҷикии давраи истиқлол (1991-2012) ворид шудааст. Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки махсусияти солҳои 90-уми садаи гузашта ду маротиба – ҳам дар фасли чаҳорум ва ҳам дар фасли панҷум тақдор шудааст.

Соли 1390 / 2012 ҳичрӯи китоби донишманди маъруфи эронӣ Алиасғари Шеърдӯст «Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон» интишор ёфт, ки як навъ идомаи китоби аввали ӯ «Чашмандози шеърӣ имрӯзи тоҷик» (Душанбе: Адиб, 1997) мебошад. Дар ин китоб бо он ки масъалаи даврабандӣ дар миён нест, тақсими мавод ба бахшҳо гувоҳи он аст, ки муаллиф се давраи адабиёти навини тоҷик – маорифпарварӣ, чунбиши ҷадидия ва адабиёти шӯравиро махсус ҷудо кардааст. Дар ин миён адабиёти шӯравии тоҷик боз ба ҳафт давра тақсимбандӣ мешавад: Давраи аввал: 1917-1929; давраи дувум: 1929-1941; давраи севум: 1941-1945; давраи чорум: 1945-1956; давраи панҷум: 1956-1985; давраи шашум: 1985-1991; давраи ҳафтум: 1991 – то имрӯз.

Маълум мешавад, ки муаллиф марҳалаи ҳафтумро низ ба адабиёти шӯравӣ шомил кардааст. Аммо ин марҳала аз назари вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ, аз назари диди зебоишиносӣ ва аз назари мавзӯву мундариҷаи адабиёт аз давраҳои дигар куллан тафовут дорад. Бинобар ин онро чун оғози марҳалаи нав пазируфтани саҳеҳтар аст. Аз тарафи дигар дар даврабандии А. Шеърдӯст ҳамон биниш ва усули замонбандии шӯравӣ бар асоси меъёрҳои вақт боқӣ мондааст.

Адабиётшинос Ҷумъа Ҳамроев дар «Таърихи танқиди адабӣ» ном китоб (Душанбе, 2006) нақди нави тоҷикро ба 1) нақди маорифпарварон – нимаи дувуми садаи XIX, 2) марҳалаи ҷадидия – солҳои 1900-1926, 3) марҳалаи пролеткульт – инқори мерос ва суннатҳо – солҳои 1926-охири солҳои 50-уми садаи бист, нақди даврони бозгашт ва бозёфт (аз охири солҳои 50-ум то солҳои 80-уми садаи бист то ба имрӯз) тақсим кардааст. Дар китоби «Таърихи адабиёти навини тоҷик» (2015) низ муаллиф ҳамин марҳалабандиро пай гирифта, давраи аввалро адабиёти маорифпарварӣ, марҳалаи дувумро даврони инқори суннатҳо ва мерос, марҳалаи севумро даврони бозгашт ва эҳё (аз охири солҳои 50-ум ба баъд) номидааст. Чунонки мебинем, марҳалаи дувум, ки аз нимаи дувуми солҳои 20-ум то охири солҳои 50-ум идома кардааст, даврони инқори суннатҳо ва мерос ном гирифтааст, ки тақрибан сӣ солро фаро мегирад. Аммо бо як назари иҷтимоӣ ба муҳтавои китоб оё мо воқеан далеле дар ихтиёр дорем, ки Садриддин Айни, Муҳаммадҷони Раҳимӣ, Раҳим Ҷалилро инқоргари суннат ва мерос гӯем ва Сотим Улуғзодаву Ҷалол Икромӣро адибони давраи бозгашт ва эҳё номем? Қадам консепсия ва принсипу равишҳои ҳастанд, ки бо таъя ба онҳо чунин тақсимбандӣ имкон дорад?

Аз муҳаққиқони Фарб Иржи Бечка низ зимни таълифи «Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон (Аз Рӯдакӣ то Бедил ва аз Бедил то асри ҳозир» (1372/1994) ноғузир бо масъалаи даврабандии адабиёт рӯ ба рӯ омадааст. Дар бахши аввали китоб адабиёти тоҷикро то замони инқилоби

октябр, дар бахши дувум – Адабиёти шӯравии тоҷик аз солҳои 1920 то 1985 ва дар бахши сеюм – Адабиёти муосири тоҷик (солҳои 1960-1985 ва пас аз соли 1985)-ро муаррифӣ кардааст. Мутаассифона, китоб хеле иштибоҳ дорад ва масоили зиёди баҳсталабе (аз ҷумла дар масъалаи даврабандӣ) дар он ба ҷашм мерасанд.

Ба ҳамин тарик, чунин кӯшишҳо барои таъйини марҳалаҳои комили даврабандии таърихи адабиёт ва нақди адаби мусоидат хоҳанд кард. Ҳақ бар ҷониби он муҳаққиқоне аст, ки махсусияти марҳалаҳои мухталифи адабиётро ба ҷиғунагии бозҷустҳои адаби ва зебоишинохтӣ дар робита бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ замон вобаста донистаанд. Воқеан ҳам махсусият, таърих ва назарияи таърихи адабиёт ва нақди қарни бист бо назардошти вежагии фикрии марҳалаҳои гуногуни афкори иҷтимоӣ миллати тоҷик дар замони нав бояд мутолиа ва баррасӣ гардад.

Махсусияти адабиёт ва нақди адабии ҳар давраро ҷузъ-ҷузъ ва ба таври ҷудоғона баррасӣ кардан зарур ва муҳим аст. Зеро дар фаҳмиши паҳлӯҳои мухталиф – моҳияти воқеа ва ё лоақал ба воқеият наздики рӯйдодҳои он даврон як консепсияи муайян ва мушаххас нест. Табиист, ки дар ин ҷода назарҳо мухталиф аст, гарчанде ҳамин роҳи мухталифии назарҳо моро ба шинохти ҳақиқии моҳияти он рӯйдодҳо наздик мебарад. Коркарди чунин як консепсияи фаҳмиши нав ва баҳогузорӣ ба адабиёт аз вазифаҳои аввалдараҷаи адабиётшиносон дар шароити имрӯз аст. Дар сурати фаро гирифтани паҳлӯҳои мухталифи ин масъала ва баррасии ҳамачонибаи сайри таҳаввули нақд имкон фароҳам меояд, ки таърихи ҷомеаи адабиёти замони нав ва нақди адабии муосир ба вучуд оварда шавад. Ин кори муҳими дастҷамъӣ аст. Алҳол чунин таърих ба миён наомада, танҳо кӯшишҳои дар ин замина сурат гирифтааст. Ба ҳамин иллат дар китобҳои таърихи адабиёти навин дар баҳодиҳӣ ба адабиёт ва муайян кардани нақши адибон дар пешрафти адабиёт ноҳамгунӣ ва ихтилофи назар ҷой дорад, ки ин масъала дар робита бо даврабандӣ бояд баррасӣ гардад.

Ба андешаи мо, таърихи адабиёти навини тоҷикро ба чунин давраҳо ҷудо кардан мувофиқи матлаб аст:

1. *Адабиёти давраи маорифпарварӣ ва ҷадидӣ*, ки аз замони фаъолияти Аҳмад маҳдуми Дониш шуруъ мешавад ва то марҳалаи ҷадидкушӣ мерасад. Ин марҳалаи кӯшиш барои раҳонидани мардум аз нодонию ситам мебошад. Махсусияти ин давра – бозгӯи фақру нодонӣ, бесаводиву ақибмодагии маънавӣ иҷтимоӣ, танқиди шадиди вазъи нобасомони аморат ва талош ба бедории фарҳангӣ аз роҳи ормонҳои маорифпарварӣ аст. Дар ин давра бозҷустҳои адаби ва нақдиро сабъу талош ба худшиносӣ, таълиму тарбияи миллӣ ва тарғиби шукуфоии маънавии аҳли ҷомеа, тарғиби мактабу маорифи миллӣ бо таъҷиб ва андӯхтаҳои таърихӣ гузаштагон ташкил медиҳад. Маорифпарварӣ падидаи муҳими иҷтимоӣ фарҳангӣ буда, рӯйдодҳои дигари замони нав ва навгарии ҷомеа аз бисёр ҷиҳат решаи асл дар ин нахзат доранд. Мусалламан, дар пажӯҳишҳои олимони шӯравӣ равияи маорифпарварӣ аз ҳаракати ҷадидӣ ҷудо ба таҳқиқ расида, ҷунбиши охир дар муқобили маорифпарварӣ ба сифати ҷараёни мардумсоз дар таърихи тоҷикон баррасӣ ва арзёбӣ шудааст (И. С. Брагинский, Б. Ғафуров, З. Ш. Раҷабов ва диг.).

Профессор Х. Мирзозода дар муқобили назарияҳои расмӣ манфии замон ба моҳияту ҷавҳари ҷадидия ҳамеша ба сифати як афкори комилан тозаи ислохотгаро ва падидаи нави бунёдгари ибтидоӣ қарни бист рӯчу кардааст.

Имрӯз дар илми таърих, фалсафа ва бештар адабиётшиносӣ кӯшиши нави шинохти ҷойгоҳи ҷадидия ба сифати идомадиҳандаи фаъолияти маорифпарварӣ ба ҳарч рафта ва дар ин замина китобу мақолате низ ба таъҷиб расидаанд – дар адабиётшиносӣ М. Шакурӣ, М. Раҷабӣ, М. Абдулло, М. Имомов, дар фалсафа Ғ. Ашӯров, И. Шарипов, дар илми таърихнигорӣ Н. Ғафуров ва дигарон). Ҷадидҳо ва афкори ҷадидӣ дар даврони аввали шӯравӣ аз миёнаҳои солҳои 20-уми садаи бист сар карда сарқӯб шудаанд.

Замони зуҳури нақди маорифпарварӣ ва ҷадидӣ даҳсолаи охири садаи XIX ва ду даҳаи аввали садаи XX бист аст, ки матолиби он дар осори адабиву илмӣ ва таърихӣ маорифпарварон, ҷадидон, муаррихон, тазкиранигорон, осори матбуоти нави тоҷик ва ғайра сабт шудаанд.

2. *Адабиёти давраи шӯравӣ*, ки ба ду марҳала ҷудо мешавад:

а) Адабиёти давраи пирузии ғояҳои атеистӣ, моддигароӣ ва асолатзудии ҷомеаи шӯравӣ, ки аз нимаи дувуми солҳои 20-ум оғоз ёфта, то миёнаҳои солҳои 50-уми қарни бист идома дошт.

Дар ин марҳалаи таърих «адабиёти шаклан миллӣ ва мазмунан сотсиалистӣ» дар доираи низомии реализми сотсиалистӣ арзи вучуд кард ва баробари асарҳои қолабӣ ва камранг асарҳои

низ ба миён омаданд, ки дар онҳо моҳияти инсонӣ замон ва худшиносии иҷтимоии меҳнаткашон ҷойгоҳ ба даст оварданд. Дар адабиёти ин давра тавсифи набардҳои инқилобӣ, мубориза барои ҳаёти нав, сарқуб қардани душманони синфӣ – боён, заминдорон, танқид ва сарқуб қардани ҳаракати босмачигарӣ, ташвиқу тарғиби инқилоб, ғояҳои ҳукумати шӯравӣ, масоили маорифу мактаби нав, озодии занон, мубориза бар зидди дин, ҷанг бар фашизм, вазъи ақибгоҳ, барқароркунии ҳаробии ҷанг, тарғиб барои ҳимояи ватан аз душманон, таърифу тавсифи музаффарияти шӯравиён, ситоиши ҳизби якҷаҳумрони коммунистӣ, нақӯдошти сохтмонҳои азим ва нерӯманди шӯравӣ ба масъалаи дараҷаи аввал табдил ёфтанд.

б) Адабиёти давраи ҷустуҷӯи нисбии асолат ва арзишҳои милливу инсонӣ, ки ба тадбири сиёсии сарвари вақти шӯравӣ Н. С. Хрущёв – нарм шудани фазои иҷтимоиву фарҳангии нимаи дувуми солҳои 50-уми садаи бист иртибот дорад.

Ин давраи хосро аҳли таҳқиқ «марҳалаи қаҳиш аз қолаби камранги адабӣ» ба шеваи рангини баён, аз нав рӯй овардан ба арзишҳои асолат, рӯйқард ба таърихии гузашта ва арзишҳои маънавӣ дар қолаби сиёсати замон, тавачҷуҳи нисбатан муътадил ба мероси адабиву илмии гузашта, муаммои инсоншиносӣ, шинохти рӯҳиву равонии инсон, сар даровардан ба олами маънавии қаҳрамон ва ғайра махсуб қардаанд.

3. *Адабиёти давраи Истиклол ва бозшинохти арзишҳои миллӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ*, ки аз миёнаҳои солҳои 80-уми садаи бист бо оғози падидаи бозсозӣ ва ошқорбаёнӣ шӯравӣ дар матбуоту адабиёти тоҷик шурӯъ мешавад ва сипас бо марҳалаи истиқлолӣ – марҳалаи комилан дигари шинохти арзишҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва адабӣ маҳкам пайванд ёфта ва то имрӯз идома дорад. Ин марҳалаи нави худшиносии миллӣ, расидан ба истиқлоли давлатӣ, таҷдиди назар ба ҳаёти давраи шӯравӣ, шинохти дигарбори ҳаёт, арзишҳои таърихӣ ва миллӣ, рӯй овардан ба муқаддасоти милливу таърихӣ ва мазҳабии гузашта, ҷустуҷӯи тамоман нави дунёи маънавии инсон, тавачҷуҳи бесобиқа ба таърихи амиқтари тоҷикон – шинохти арзишҳои тамаддуни сомониву ориёӣ ва ғайра аст.

Албатта, дар чунин даврандӣ навъе ҳамназарӣ бо марҳалабандии адабиётшиносии зиндаёд Худойназар Асозода эҳсос мешавад, аммо, аз назари мо, матолиби китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» мутобиқ ба ин даврандӣ нест ва дар он қори амалӣ аз назария андак тафовут пайдо қардааст. Ҳарчанд қобили эътироф ва таҳсин аст, ки чунин асари муҳим намоёнгарии ибтикор дар ин ҷода аст, вақти он омадааст, ки муҳтавои китоби «Таърихи адабиёти навини тоҷик» мутобиқ ба даврандӣ ва концепсияи ягонаи арзишдоварӣ сурат бигирад. Албатта, дар ҳар давра идомаи давраи пешин ва ё тамоюлҳои ҷараёнҳои мутафовите ба назар мерасанд, ки имкон дорад дар зерфаслҳо баррасӣ гарданд, аммо, ин нуқта усулан дар назар бошад, ки матолиби асосӣ дар доираи масоили меҳварӣ ва ҷустуҷӯҳои эҷодиву зебоишинохтӣ ва хунари бояд инъикос ёбанд...

ПАЙНАВИШТ:

1. Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон. Аз Рӯдакӣ то Бедил ва аз Бедил то асри ҳозир. Таълифи Иржи Бечка / Мутарҷ. Саид Ибонаҷоди Ҳичрондӯст ва Маҳмуди Ибодиён. – Техрон: ал-Худо, 1372. – 280 с.
2. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
3. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
4. Аъзамзод, С. Адабиёт ва маърифати нақд (Масъалаҳои шинохти таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист): Маҷмӯаи мақолаҳо / С. Аъзамзод. – Хучанд: Анис, 2012. – 200 с.
5. Брагинский, И. С. Очерки из истории таджикской литературы / И. С. Брагинский. – Сталинабад, 1956. – 454 с.
6. Брагинский, И. С. Таджикская литература / И. С. Брагинский // Краткая литературная энциклопедия. – Москва, 1972. – Т. 7. – С. 334-345.
7. Маҳмадаминов, А. Масъалаи таснифи давраҳои таърихи адабиёти тоҷик / А. Маҳмадаминов // Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ. – Душанбе: Сино, 1998. – С. 91-94.
8. Мирзоюнус, М. Оид ба концепсияи нави таҳқиқи таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист / М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод // Садои Шарқ. – 2012. – №2. – С. 119-127.
9. Мусулмонқулов, Р. Марҳалаҳои адабиёти навин / Р. Мусулмонқулов // Адабиёт ва санъат – 1991. – 1 август. – №31(712). – С. 6.
10. Имомзода, М. С. Адабиёти тоҷик дар замони истиқлолият / М. С. Имомзода, А. Кӯчарзода ва диг. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – 346 с.

- 11.Набавӣ А.Аз таърихи таҳаввули нақди адабии тоҷик (солҳои 20-50) / А. Набавӣ, А. Давронов // Масъалаҳои филологияи тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳо). Барориши 3. – Душанбе, 2003. – С. 63-80.
- 12.Намунаҳои адабиёти тоҷик / Тартибдихандагон Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷ. Икромӣ, К. Лутфуллоева, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1940. – 604 с.
- 13.Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик : Иборат аз ду қисм / Ҳайъати таҳририя М. Турсунзода, И. С. Брагинский, С. Табаров, Ш. Ҳусейнзода, А. С. Эдельман, М. Шукуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – Қисми I. – 312 с.
- 14.Очерк истории таджикской литературы / Редколлегия: И. С. Брагинский, З. Г. Османова, С. Ш. Табаров, М. Ш. Шукуров, Ш. Хусейнзаде, А. С. Эдельман. – Москва: Издательство АН СССР, 1961. – 480 с.
- 15.Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикаи адабиёти тоҷикии марҳалаи якум. Солҳои 1920-1954) / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
- 16.Сайфуллоев, А. Бозгӯи чанд муаммо: Баъзе муаммоҳои таърихи адабиёти муосир / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ.–1989.–№2.–С. 116-126.
- 17.Сайфуллоев, А. Таърихи адабиёти советии тоҷик (инкишофи жанрҳо) : Иборат аз шаш ҷилд / А. Сайфуллоев, Х. Мирзозода, А. Абдуманнонов. – Душанбе: Дониш, 1984. – Ҷ. 1. – 000 с.
- 18.Сатторзода, А. Даврабандии адабиёт аз нигоҳи равишшиносӣ / А. Сатторзода // Кӯҳна ва нав: Дар шеър, нақд ва забон. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 168-174.
- 19.Сатторзода, А. Кӯҳна ва нав: Чанд нукта дар усули таълифи китоби адабиёт / А. Сатторзода // Кӯҳна ва нав: Дар шеър, нақд ва забон. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 216-221.
- 20.Сатторзода А. «Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ»: пасманзар, назариёт, усул ва равиши таълиф / А. Сатторзода // Суханшиносӣ. – 2012. – №1. – С. 18-48; ҲАМЧ: Таърихи адабиёти тоҷикӣ (Аз давраи бостон то ибтидои асри XX. – Душанбе: Дониш, 2019. – Ҷ. 1. – С. 3-28.
- 21.Шақурии Бухорӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шақурий. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
- 22.Шарифов, Х. Адабиёти тоҷик / Х. Шарифов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик : Иборат аз се ҷилд. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭСТ, 1988. – Ҷ. 1. – С. 70-86.
- 23.Шеърдӯст, А.Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон / А.Шеърдӯст. – Техрон, 1391. – 758 с.
- 24.Шукуров, М. Якумин «Таърихи адабиёти советии тоҷик» / М. Шукуров // Адабиёт ва санъат. – 1984. – 22-юми март. – №8(328). – С. 15.
- 25.Ҳамроев, Ҷ. Таърихи танқиди адабӣ / Ҷ. Ҳамроев. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 436 с.
- 26.Ҳамроев, Ҷ.Таърихи адабиёти навини тоҷик/ Ҷ. Ҳамроев.–Тошкент:Ғамаддун,2015.-544 с.

REFERENCES:

1. Persian literature in Tajikistan. From Rudaki to Bedil and from Bedil to the present century. Written by Jiri Becka / Translator. Said Ibonajod Hijrandust and Mahmud Ibodiyon. - Tehran: al-Hudo, 1372. - 280 p.
2. Asozoda, Kh. Tajik literature of the XX / X centuries. Asozoda Kh. - Dushanbe: Education, 1999. - 448 p.
3. Asozoda, Kh. History of Tajik literature (new period). Textbook for universities / Kh. Asozoda. - Dushanbe: Education and Culture, 2014. - 672 pp.
4. A'zamzod, S. Literature and educational criticism (Cognitive issues of the history of literature and Tajik literary criticism of the twentieth century): Collection of articles / S. A'zamzod. - Khujand: Anis, 2012. - 200 p.
5. Braginsky, I.S. Essays from the history of Tajik literature / I.S. Braginsky. - Stalinabad, 1956. - 454 p.
6. Braginsky, I. S. Tajik literature / I. S. Braginsky // Brief literary encyclopedia. - Moscow, 1972. - V. 7. - P. 334-345.
7. Mahmaminov, A. The problem of classification of periods in the history of Tajik literature / A. Mahmaminov // Literary criticism and national identity. - Dushanbe: Sino, 1998. - P. 91-94.
8. Mirzoyunus, M. On the new concept of the study of the history of Tajik literature and literary criticism of the twentieth century / M. Mirzoyunus, S. A'zamzod // Voice of the East. - 2012. - №2. - P. 119-127.
9. Musulmonqulov, R. Stages of new literature / R. Musulmonqulov // Literature and art - 1991. - August 1. - №31 (712). - P. 6.
10. Imomzoda, M.S. Tajik literature at the time of independence / M.S. Imomzoda, A. Kucharzoda and others. - Dushanbe: TNU Press, 2020. - 346 p.

11. Nabavi A. From the history of the evolution of the Tajik literary criticism (20-50 years) / A. Набавӣ, A. Davronov // Problems of Tajik philology (Collection of articles). Issue 3. - Dushanbe, 2003. - P. 63-80.
12. Examples of Tajik literature / Compilers Kh. Mirzozoda, J. Suhaili, J. Ikromi, K. Lutfulloeva, L. Buzurgzoda. - Stalinabad, 1940. - 604 p.
13. Essay on the history of Tajik Soviet literature: In two parts / Editorial Board M. Tursunzoda, I. S. Braginsky, S. Tabarov, Sh. Huseynzoda, A. S. Edelman, M. Shukurov. - Stalinabad: Tajik State Publishing House, 1956. - Part I. - 312 p.
14. Essay on the history of Tajik literature / Editorial Board I. S. Braginsky, Z. G. Osmanova, S. Sh. Tabarov, M. Sh. Shukurov, Sh. Huseynzade, A. S. Edelman. - Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1961. - 480 p.
15. Rajabi M. Historical and literary criticism (Theoretical and aesthetic bases of the Tajik literature of the first stage. 1920-1954) / M. Rajabi. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1997. - 208 p.
16. Saifulloev, A. A Review of Some Issues: Some Problems in the History of Modern Literature / A. Saifulloev // Voice of the East. – 1989. – №2. – P. 116-126.
17. Saifulloev, A. History of Tajik Soviet literature (development of genres): Six volumes / A. Saifulloev, X. Mirzozoda, A. Abdumannonov. - Dushanbe: Knowledge, 1984. - V. 1. - 000 p.
18. Sattorzoda, A. Circulation of literature from the point of view of approach / A. Sattorzoda // Old and New: In Poetry, Criticism and Language. - Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. - P. 168-174.
19. Sattorzoda, A. Old and new: A few points in the method of compiling a book of literature / A. Sattorzoda // Old and New: In Poetry, Criticism and Language. - Dushanbe: Man-of-Letter, 2004. - P. 216-221.
20. Sattorzoda, A. "History of Tajik- Persian literature": background, theory, methods and approaches to writing / A. Sattorzoda // Speech Therapy. - 2012. - №1. - p. 18-48.; The History of Tajik literature (From ancient times to the beginning of the XX century. - Dushanbe: Knowledge, 2019. - V.1. - P. 3-28.
21. Shakuri Bukhoroii M. A look at the Tajik literature of the twentieth century / M. Shakuri. - Dushanbe: Payvand, 2006. - 456 p.
22. Sharifov Kh. Tajik literature / Kh. Sharipov // Encyclopedia of Tajik Literature and Art: Consists of three volumes. - Dushanbe: Chief Scientific Editor of EST, 1988. - V. 1. - P. 70-86.
23. Sherdust A. History of modern literature of Tajikistan / A. Sherdust. - Tehran, 1391. - 758 pp.
24. Shukurov M. The first "The History of the Tajik Soviet Literature" / M. Shukurov // Literature and Art. - 1984. - 22 March. - №8 (328). - P. 15.
25. Khamroev, J. The History of Literary Criticism / J. Khamroev. - Dushanbe: Cognition, 2006. - 436 p.
26. Khamroev, J. The History of modern Tajik literature / J. Khamroev. - Tashkent: Civilization, 2015. - 544 p.